

ФЕРМЕРСТВО ЯК НОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІОГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ В АРХІТЕКТОНІЦІ АГРАРНОЇ СФЕРИ

І. Корчинський, к. е. н.

Львівський державний університет внутрішніх справ

<https://doi.org/10.31734/economics2018.25.032>

Постановка проблеми. Незважаючи на тривалий час і значні зусилля з імплементації фермерства як нової складової соціогосподарської системи в архітектоніці аграрної сфери, воно не стало базовим елементом сучасної конструкції економічної організації сільськогосподарського виробництва і не має значного впливу на функціонування останнього як соціогосподарської системи. Свідченням цього є незначна кількість фермерських господарств, яка протягом останніх років коливається в межах 32–35 тис. одиниць, а кількість працюючих складає близько 92 тис. осіб. Можна стверджувати, що намагання держави створити в Україні новий сектор сільської економіки через формування сприятливого інституційного середовища не дало помітного результату, що спонукає науковців до поглибленого вивчення проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування і розвитку фермерства висвітлені в працях багатьох вітчизняних економістів, серед яких М. Малік, В. Юрчишин, П. Гайдуцький, О. Бородіна, В. Липчук, Л. Мармуль, Л. Гнатишин та ін. Дослідники охопили широке коло аспектів проблеми, зокрема інституціональні особливості процесу утворення фермерства, формування виробничого потенціалу та ефективність його використання тощо. Проте поза увагою залишилися розвиток фермерства як нового елемента загальної архітектоніки аграрної сфери та його місце в суспільно-економічній системі держави.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження було встановлення взаємозв'язку між інституціональними впливами держави та результатами формування фермерства як нового елемента архітектоніки аграрної сфери і обґрунтування шляхів його розвитку на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Започаткування розвитку фермерських господарств в Україні наприкінці ХХ ст. стало результатом

проведення радикальних аграрних реформ. За кількістю новостворених господарюючих суб'єктів вони стали найчисленнішими в організаційній структурі сільськогосподарського виробництва і поряд з іншими організаційно-правовими формами були учасниками соціально-економічних перетворень на селі.

Ринкова економіка передбачає формування багатоукладної економіки, що за наявності різних організаційно-правових форм господарювання сприяє саморегулюванню системи і реалізації відтворювального процесу через відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання продукції. За належного інституціонального забезпечення цього процесу така модель сільськогосподарського виробництва створює для селян потенційні можливості для прояву самостійності, ініціативи і підприємливості на основі реалізації права власності на засоби виробництва і вироблену продукцію. В означеній системі фермерство як підприємство виконує функцію стабілізації товарного виробництва і виступає самостійним елементом архітектоніки всієї аграрної сфери. Фермерство нарівні з підприємством в інших сферах започаткувало формування середнього класу на селі.

На становлення, ефективне функціонування та розвиток фермерських господарств впливають умови зовнішнього середовища, створеного під впливом інститутів, та внутрішні умови, які формують стимули їхнього розвитку. Зовнішні умови для започаткування фермерства в державі створювалися «з нуля», через імплементацію законодавчих і нормативних актів у середовище, яке ще належало сформувати, тоді як інші організаційно-правові форми стали результатом організаційних перетворень попередніх господарюючих суб'єктів і модернізації існуючого середовища.

Фермерські господарства мають велике значення для забезпечення зайнятості сільського населення, поповнення місцевого й державного бюджетів, створюючи базу для розвитку села. Як

зазначає академік П. Гайдуцький, для реформування аграрного сектору було прийнято майже 900 законодачих і нормативних актів, які заклали нове інституційне середовище для трансформаційних процесів [1]. Проте розвиток фермерства як нового елемента архітекtonіки аграрної сфери потребував значних організаційних зусиль та інституціональних заходів для створення нової якості інституційного середовища, сприятливого для його формування й розвитку. Попри те, що із загальної кількості нормативно-правових актів лише незначна частина (близько 10%) стосується розвитку фермерства, можна константувати, що воно з'явилося внаслідок реформування суспільних відносин на селі і є віддзеркаленням політико-організаційних, економічних та соціально-психологічних передумов змін в українському суспільстві, зокрема, новим чинником вирівнювання структурних деформацій в аграрному секторі, інструментом і механізмом інституціалізації і модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва [2]. Становлення фермерських господарств у ринкових умовах – закономірний процес, їхній розвиток тісно переплітається зі соціально-економічними процесами, що відбуваються в країні [3].

Сьогодні відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» його розглядають як форму підприємництва громадян, котрі виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією [4].

Історичний підхід у дослідженні вимагає розглядати розвиток фермерських господарств як складний історичний процес, зумовлений трансформацією механізмів господарювання у ринкові, відповідно до нових соціальних та інших потреб суспільства. Цей процес в Україні проходив низку етапів, що характеризуються якісними та кількісними перетвореннями, на що звертають увагу окремі дослідники [5]. Наприклад, О. Могильний, аналізуючи процес розвитку фермерства, виділяє чотири його етапи [6]; В. Липчук запропонував зазначену хронологію доповнити п'ятим етапом, який починається з прийняттям нового Закону України «Про фермерське господарство», тобто зі середини 2003 року. Особливістю цього етапу є запровадження підтримки новостворюваних фермерських господарств [7].

На наш погляд, з огляду на сучасне розуміння процесів розвитку фермерства і його залежності від інституціональних чинників доцільним є встановлення актуальнішої періодизації розвитку фермерських господарств. Зокрема, період з 1992

до 2003 року слід розглядати як організаційний, стартовий, найдинамічніший період кількісного зростання і формування фермерства як елемента архітекtonіки аграрної сфери (тоді в Україні в середньому щорічно утворювалося понад чотири тисячі фермерських господарств).

Натомість 2003–2010 роки – період стабільного розвитку фермерства під впливом досконалішого інституціонального наповнення цього процесу, знаходження свого місця в загальному конструкті аграрної сфери, посилення його впливу на процеси трансформації останньої за рахунок економічного зростання та організаційно-структурного оформлення як самостійного елемента в архітекtonіці аграрної сфери.

Період з 2010 р. й донині – розвиток фермерства на власній основі, за рахунок інновацій та адаптації до наявного інституційного середовища, посилення конкурентної спроможності як окремого суб'єкта ринкових відносин, зміцнення соціального аспекта діяльності як окремого чинника сільського розвитку.

Запропонована періодизація процесу формування фермерства як новоствореного елемента архітекtonіки в конструкції аграрної сфери держави через кількісні та якісні зміни змістовніше й об'єктивніше відображає історичний метод у науковому аналізі змісту й суті трансформаційних змін із позицій інституційного підходу і дає змогу передбачити очікувані результати.

Поява фермерських господарств у структурі вітчизняного аграрного сектору зумовлена багатьма чинниками. Якщо на початковому етапі ринкових перетворень фермерство розглядали, як вдало зауважує О. Степанов, як своєрідну віртуальну альтернативу колгоспному ладу [8], то на наступних етапах, в міру наповнення інституційного середовища, яке оточувало фермерство і забезпечувало його функціонування законодавчими та нормативними актами, його роль поступово зростала, а виробництво ставало все ефективнішим. Слід зазначити, що від початку 2000-х років основною тенденцією розвитку фермерства України стало не лише збільшення кількості господарств, а й розширення розмірів землекористування (рис. 1, 2).

Відомо, що наявність ресурсів або їхня доступність є основою будь-якого підприємництва. Саме наявністю ресурсів (земля, праця, капітал), їхнім якісним складом, а також розмірами землекористування зумовлені масштабність і темпи економічного розвитку фермерства. Для утворення нових фермерських господарств можливості формування ресурсної бази набувають

особливого значення, причому земля та праця для них є лімітуючими ресурсами. Перша – обмежена в просторі, тому доведення її розмірів до тих, які забезпечують нормальне функціонування господарства є проблематичним. Щодо праці, то фермерське господарство – це передусім господарство сімейне, саме тому наявність працездатних членів сім'ї та можливість залучення додаткових трудових засобів виступає лімітуючим чинником виробництва [7].

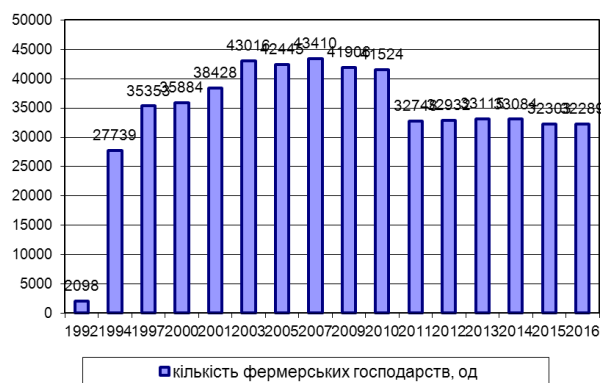

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств України.

Збільшення кількості фермерських господарств у свій час спричинило суттєве зростання площ земельних угідь, задіяних в їхній діяльності, та середніх розмірів землекористування (див. рис. 2). За період становлення фермерства площа земель щорічно зростала: з 2157,6 тис. га (або 5,2 % всіх сільськогосподарських угідь в Україні) до 4443,7 тис. га (або 10,7 % від загальної площі сільськогосподарських угідь) у 2015 році.

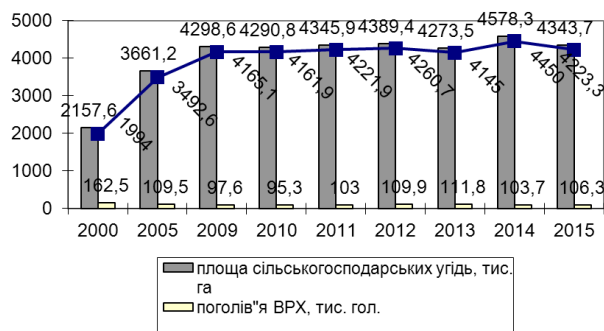

Рис. 2. Динаміка землезабезпечення та поголів'я великої рогатої худоби у фермерських господарствах України згідно з даними [9; 10].

Найбільше зростання земельних площ у користуванні фермерських господарств відбулося у 2000 році. Саме за результатами реалізації Указу

Президента України від 3 грудня 1999 року як ключового для цього процесу інституціонального чинника ця площа збільшилася в 1,9 раза. У наступний період темпи збільшення площ сільськогосподарських угідь в користуванні фермерів щорічно складала близько 10 відсотків. Проте у 2008 році загальна площа землекористування фермерів зросла лише на 3,4 %.

Суттєвий обмежувальний вплив на динаміку цього процесу мали інституційні чинники. Під впливом наростаючої конкуренції крупні агропромислові об'єднання пролобіювали законодавчі та адміністративні рішення щодо обмеження земельних наділів, наданих фермерам, скоротивши їхні стартові фінансові можливості [7; 9; 10]. Проте цей новостворений елемент в архітектоніці аграрної сфери вже став невід'ємною частиною її загального конструкту, а нагромаджені за вказаний період сукупні ресурси забезпечили умови для стабільного виробництва й сталість відтворювального процесу.

За нашими підрахунками, динаміка нагромадження сукупних ресурсів за основними складовими (див. табл.) дає підстави стверджувати, що фермерство стало невід'ємним елементом суспільно-економічної системи в аграрній сфері держави.

Таблиця

Динаміка структури сукупних ресурсів фермерських господарств України

Показник	2000 р.	2007 р.	2015 р.	2015 р. до 2000 р., +/-
Сукупні ресурси, млрд грн, в т.ч.	13,6	45,0	124,9	111,3
Земля, млрд грн	16,2	39,4	112,0	95,8
Праця, млрд грн	0,2	2,1	3,7	3,5
Капітал, млрд грн в т.ч. прибуток	-2,8	3,5	9,2	12,0
	-3,2	1,1	1,4	4,6

Однак трансформаційні процеси в аграрній сфері ще не завершені, а її загальна архітектоніка все ще є конструктивно та організаційно недосконалою, зокрема, щодо вирішення соціальних питань сільського розвитку. Тому фермерство як самостійний елемент в архітектоніці аграрної сфери держави вимагає пошуку нових підходів до формування альтернативних можливостей його розвитку з вищою кінцевою результативністю та конкурентоспроможністю не тільки у вітчизня-

ному, а й в глобальному ринковому середовищі. Ця проблема на сучасному етапі розвитку аграрного сектору належить до найбільш актуальних та значущих. Одним зі шляхів її вирішення є побудова організаційно-економічного механізму розвитку фермерських господарств, що не потребує значних капіталовкладень ззовні, зокрема, державних, але гарантує отримання високих кінцевих результатів і зміцнення позицій фермерства в загальному конструкті всієї суспільно-економічної системи держави. На наш погляд, така модель розвитку фермерства переорієнтовує інституціональні впливи на виконання цього важливого завдання.

Висновки. Періодизація процесу формування фермерства як новоствореного елемента архітекτονіки аграрної сфери держави з позицій інституційного підходу змістовніше й об'єктивніше відображає зміст і суть трансформаційних змін і допомагає передбачити очікувані результати.

Оцінка стану й динаміки нагромадження фермерськими господарствами сукупних ресурсів за їхніми основними складовими дає підстави стверджувати, що фермерство стало невід'ємним елементом суспільно-економічної системи в аграрній сфері держави.

Аналіз взаємозв'язку між інституціональними впливами держави та результатами формування фермерства як нового елемента архітекτονіки аграрної сфери дасть змогу об'єктивніше обґрунтувати шляхи розвитку останнього на перспективу.

Бібліографічний список

1. Гайдучський П. І. НеЗабуті реформи в Україні. Київ: ТОВ «ДКС-центр», 2017. 852 с.

2. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_12 (дата звернення: 20.03.2018).

3. Мармуль Л. О., Гальцова О. Л. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2006. 204 с.

4. Про фермерське господарство: Закон України (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15> (дата звернення: 21.03.2018).

5. Кисіль М. І., Іванченко В. О. Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2012. № 7. С. 55–62.

6. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатокладної ринкової економіки. *Економіка України*. 2001. № 3. С. 60–61.

7. Липчук В. В., Гнатишин Л. Б., Кордоба О. М. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку. Львів: Магнолія-2006, 2010. 236 с.

8. Степанов О. Українские крестьяне предпочитают «фиктивное» фермерство. *Комментарии*. 2006. 23 нояб.

9. Сільське господарство України за 2012 рік: стат. зб. / за ред. О. М. Прокопенка. Київ: Державний комітет статистики України, 2013. 402 с.

10. Сільське господарство України за 2015 рік: стат. зб. / за ред. О. М. Прокопенка. Київ: Державний комітет статистики України, 2016. 360 с.

11. Гнатишин Л. Фермерські господарства в організаційній системі сільськогосподарського виробництва. *Аграрна економіка*, 2012. Т. 5, № 1-2. С. 26–31.

12. Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С. Полікриптеріальна діагностика відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств: методичний підхід. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Економіка*. 2014. Т. 243, Вип. 231. С. 49–57.

Корчинський І.

ФЕРМЕРСТВО ЯК НОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІОГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ В АРХІТЕКТОНІЦІ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Показано, що становлення фермерських господарств у державі є закономірним процесом. Розглянуто особливості трансформаційних змін у секторі фермерських господарств, формування яких як сегмента архітекτονіки аграрної сфери відбувалося через імплементацію основних засад їхнього функціонування на основі закордонного досвіду. Показано, що інституціональні дії влади були недостатньо системними і комплексними, а це не забезпечило утворення вагомого за розмірами, масштабами і соціальною значущістю елемента нової архітекτονіки аграрної сфери. Сучасне фермерство є новим чинником вирівнювання структурних деформацій в аграрному секторі, інструментом і механізмом інституціоналізації і модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва. Запропоновано нову періодизацію процесу формування фермерства з позицій інституційного підходу, що об'єктивніше відображає зміст і суть трансформаційних змін і дає змогу об'єктивніше обґрунтувати шляхи його розвитку на перспективу як невід'ємного елемента архітекτονіки аграрної сфери держави.

З погляду архітектоніки можна стверджувати, що значна частина аграрної структури була на початковому етапі інституційної інерції, а ведення сільського господарства постраждало від переоцінки економічних зв'язків у системі, включаючи доступ до ресурсів, ринків товарів і послуг, джерел фінансування. Аналіз динаміки організаційного та економічного перетворення в аграрній сфері вказує на те, що цей процес наближається до членів фермерських господарств, а потенціал розвитку сільського господарства як елемента нової архітектоніки аграрного сектору – це дрібні господарства.

Завдяки виробничій функції сільське господарство як форма діяльності наділена повною функціональністю, ефективність якої обмежена ресурсами, доступними для цієї форми. Тому збільшення середнього розміру ферм, диверсифікація діяльності створюють передумови для посилення ефекту масштабу, у тому числі через вартість транзакційних витрат у зовнішньому середовищі, забезпечуючи динамічність, перспективність та ефективність їхнього функціонування. Обґрунтування раціонального розміру ферми є системним чинником ефективності реалізації виробничої функції.

Ключові слова: фермерство, архітектоніка, аграрна сфера, трансформація.

Korchynskyy I.

FARMING AS A NEW ELEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEM IN ARCHITECTONICS OF AGRARIAN SECTOR

Article shows that formation of farms in the state is a natural process of transformation of the agrarian sector of the state economy. The peculiarities of the transformational changes in sector of farms are revealed, formation of which as a segment of architectonics of agrarian sphere was carried out by implantation of basic principles of their functioning on the basis of foreign experience. It was shown that the institutional actions of authorities were insufficiently systematic and complex, which did not ensure the creation of a significant size, scale and social significance of the element of new architectonics of agrarian sphere. It has been established that farming is a new factor in the equalization of structural deformations in the agricultural sector, an instrument and mechanism for institutionalization and modernization of small-scale agricultural production. The assumption is made that the transformational processes in the agrarian sector are not yet fully completed, and its general architectonics is still constructively and organizationally imperfect.

Negative image of farmership among rural citizens has been formed due to the initial problems of the emergence of farming as a form of management. The image has been caused by paternalism of rural citizens, as well as by the direct way of implementation of farmership into the economic mechanism, while other ways of managing took place through the transformation of existing forms.

Therefore, from the point of view of architectonics, it can be argued that a significant proportion of the agricultural structure was at initial stage in an institutionalized inertia, and the introduction of farming suffered a rebalancing of economic relations in the system, including access to resources, markets for goods and services, sources of funding, and proper socialization of the its shape. The analysis of dynamics of the process of organizational and economic transformation into agrarian spheres indicates that the process is nearing completion within farming entrepreneurs, and potential for the development of farming as an element of new architectonics of the agrarian sector are small-scale rural farms.

Through a production function, farming as a form of activity is endowed with full functionality, the effectiveness of which is limited by the resources available to this form. Therefore, an increase in the average size of farms, the diversification of activities creates prerequisites for the growth of the scale effect, including through the cost of transaction costs in the external environment, ensuring the dynamism, perspectiveness and performance of their functioning. Justification of the rational size of the farm is a system factor for the effectiveness of implementation of its production function.

Key words: farming, architectonics, agrarian sphere, transformation.

Стаття надійшла 18.04.2018.